

תרבות וספרות, הארץ, ערב יום העצמאות, 19.4.2010

ד"ר הרצל ומיסטר קלמנס

מאת יעקב שביט

מארק טוויין ביקר את הרצל על הפתרון שהציע לאנטישמיות, וחוזה מדינת היהודים לא נשאר חייב: בשנינות שלא היתה מביישת את הסופר האמריקאי לעג לאופן שבו הוא קורא מיצירותיו. פרסום ראשון של הפיליטון "מארק טוויין בפאריס" במלאת 150 שנה להולדת הרצל

תיאודור הרצל וכיכר הרצל בפאריס

בסוף אוקטובר 1897 היה סמואל קלמנס, הלא הוא מארק טוויין, אורח הכבוד של אגודת "קונקורדיה" בווינה - קבוצה נכבדה של אנשי רוח, ספרות ואמנות. ביניהם היה גם תיאודור הרצל, שאחרי שובו לווינה משליחותו בפאריס, בספטמבר 1895, התמנה לעורך הספרותי של ה"נויה פריה פרסה". הרצל לא מזכיר את האירוע הזה ביומנו, ואולי גם לא ידע כי ב-5 בינואר 1898 צפה הסופר האמריקאי בהצגת הבכורה של המחזה שלו "הגטו החדש" (שנכתב ב-1894) ב"תיאטרון קרל". טוויין בחר במחזה הזה (ובעוד שני מחזות של מחזאים וינאים אחרים) לתרגמו לאנגלית, אך הדבר לא יצא אל הפועל. כמה שבועות אחר כך כתב מאמר ושמם "בעניין היהודים", שעסק באותו עניין שעסק בו המחזה של הרצל, אך הציע פתרון שונה לגמרי מזה של הרצל לאנטישמיות ול"שאלת היהודים".

המפגש בווינה לא היה המפגש הראשון בין הרצל למארק טוויין. מפגש קודם - אם אפשר לקרוא לו מפגש - התרחש כשלוש שנים קודם לכן בפאריס, והרצל דיווח עליו בפיליטון שהתפרסם ב"נוייה פרייה פרסה" ב-15 באפריל 1894. הפיליטון תיאר בנעימה הומוריסטית, שלא היתה מביישת את מארק טוויין, הרצאה שנשא הסופר האמריקאי המהולל בשגרירות הבריטית:

"הנה הוא,

אם כן! איש רזה, קטן ומתנודד מעט; תלתלי שיער אפורים מעוצבים מדי, שפם אפור עבות, מידלדל, מתחת לאף המעוקל מאוד-מאוד, מבט חלול, לחיים נפולות, סנטר מחודד. זהו על כל פנים מר קלמנס (זה שמו האמיתי), אבל את מארק טוויין תיארתי לעצמי אחרת. כבר איני יודע איך, אבל אחרת. זה לא תלוי בו. רק הגבות טובות בפרצוף הזה: גבות עיניים מהודרות, מלאות עוצמה, מרוחקות זו מזו, מתעקלות

למעלה. בהן ניכרות העוקצנות והנעימות של מארק טוויין. ההומור שלו אדיר, אימתני, כובש. גושים אמיתיים של עליצות, גזורים למידתו של עם שאינו מחייך. כאשר בן הלשון האנגלית גומר בדעתו לצחוק, הוא רוצה לצחוק בהרחבה, בבת אחת, כהוגן, ושהכל יתפקע. האיש הקטן הזה עורר צחוק גדול בכל מקום שמדברים בו אנגלית עלי אדמות; וזה מרחב גדול ביותר. אילו היתה בידינו הבחירה באיזו שפה לכתוב כדי לרכוש את קהל הקוראים הגדול והנאמן ביותר, כדי להשפיע על הדעות ולהשאיר חותם, היינו צריכים לבחור באנגלית. גם הצרפתית נשמעת למרוחק, אבל הצרפתים אינם זוכרים את ספרותם מיום האתמול, ומי שקורא צרפתית נעשה דומה בכך לצרפתים. וגרמנית? אסירות התודה הגרמנית על יצירות כתובות, הרי אנחנו מכירים אותה.

"אאה, צריך לראות את המאזינים של מארק טוויין באולם היפה הזה של שגרירות הוד מלכותה. איך הם מברכים את מר קלמנס בכניסתו, באיזה ריכוז ובאיזו הערצה. הוא גם מקריא בצורה משונה, אבל קריאתו אינה מתאימה כלל וכלל לקטעים של מארק טוויין. הוא עושה מהם משהו שונה לגמרי, ויש בכתביו הנהדרים הומור שהוא הורס באופן הקריאה שלו, הנהדר גם הוא. אמן בכתביתו, וירטואוז בקריאתו. תחילה נדהמים, כי לא כך תיארנו לעצמנו את התנהלותו, אלא כגסה, יבשה, זעופה, ומדי פעם מצמוץ מתחת לג'ונגל הגבות. אדון קלמנס הקטן זריז ומיומן הרבה יותר מדי, ולמרבה הפלא נדמה שהוא מבקש לשאוב מן ההרצאה השפעה רבה יותר מאשר מן היצירה. אני יכול להסביר זאת לעצמי רק בכך שהוא בוודאי מרצה מבוקש מאוד וסיגל לעצמו הרגלים של שחקן. ככל שמרבים להאזין לו, כן גדל החשד. בסופו של דבר נדמה שכל מחווה ומחווה נרכשה בעמל רב, על אף תנועתו המשוחררת. כי יש בו טבעיות עמוסה מדי.

"אבל גם הפגמים שלו מרתקים. אפשר לשחזר מהם את טעמם של האנשים שלמענם אימץ את המניירות שלו. האנשים רוצים לקבל תמורה כלשהי לכסף, ואם הם משלמים בעבור הרצאה, חייב להיות בה משהו. לכן הכל מודגש בקו עבה כל כך, מתואר באופן מוחשי כל כך. לכן הוא מרבה כל כך במחוות מיותרות, כשאינו תוחב במקרה את ידו אל כיס הז'קט. לכן הוא משחק כמו קומיקאי. כדי לציין תדהמה הוא מתנודד לאחור. כן, הוא ממש מכרכר סביב. כשהוא רוצה להביע מבוכה, הוא משפשף את אפו, את פיו, את הלחיים המגולחות. לבסוף הוא מגרד בראשו - ולצערי עלי לומר שהדבר עורר בקהל אכזבה קלה, כי היו אלה ברובם אנגלים, שאינם חשים בנוח למראה תנועות

משוחררות אמריקאיות כל כך".

עיתונאי אמריקאי, שהעדיף לסקר אירוע ספורט, ביקש מהרצל לכתוב במקומו את הדיווח לעיתונו במיניאפוליס: "אנא, כסה בשבילי את מארק טוויין: ואל תשכח: עובדות! הקוראים שלנו לא אוהבים נפתולים אירופיים". הרצל מילא את מבוקשו, והוסיף לפיליטון את הקטע הבא:

"מישהו ושמו סמואל קלמנס אמר כאן, לפני כמה אמריקאים באחד הבארים ברחוב מונמרט 7, שהוא מוכן שיתלו אותו אם לא יוכל להקריא את הסקיצות של מרק טוויין טוב יותר מכל אדם אחר... האזנתי לסמואל קלמנס ואיני רוצה לשמור את דעתי בסוד. באמת איני יודע מדוע עלי לשמור אותה בסוד. סמואל קלמנס לא יודע להקריא את הסקיצות של מארק טוויין. הוא יכול לספר זאת לשיכורים של רחוב מונמרט. אך לעולם לא יוכל לשכנע בכך אנשים שמבינים בספרות או בקריאה.

"אותו אדם, סמואל קלמנס, הבטיח להקריא. אבל אין דבר רחוק יותר מהקראה. משקפי הפלדה על אפו אינם מוכיחים כלום. כל אחד יכול להרכיב משקפי פלדה על חוטמו; להקריא, חביבי, זה כבר משהו אחר. סמואל קלמנס בחר סקיצה מתוך ספרו של מארק טוויין 'Bank- The 1,000,000 Pound Note'; סקיצה שמתארת את תלאותיה של קבוצת נוסעים אמריקאים שאיבדו את דרכם בשווייצריה. הם לא שכרו את שירותיו של מדריך. הם רוצים להגיע לביירות. הם לא יודעים באיזה אזור נמצאת ביירות. אחד מחברי הקבוצה משחק את המדריך - "Courier Playing" נקראת הסקיצה - והוא נקלע למעמדים מביכים; חבריו נקלעים יחד עמו. הוא חושב שאיבד את מכתב האשראי שלו, כמעט נכלא בטרם הוא ישוב וישיג את מכתב האשראי, וכן הלאה.

"דבר לא יכול להיות מר או קשה יותר מהעדר מצב רוח טוב בקרב חבורה שכזאת, האובדת בלב אירופה, היכן שמדברים אך ורק גרמנית או צרפתית. סמואל קלמנס לא הצליח להביע את הדקות הזאת, ואם יש בכלל דקויות, הרי זוהי ללא ספק אחת מהן. וכמה נורא לאבד את מכתב האשראי. אדם שקורה לו דבר כזה יתלוש את שערות ראשו. ובכן, סמואל קלמנס לא תלש את שערותיו. אני חושב שדי בכך להבהיר שסמואל קלמנס אינו יודע את מה שהכריז שהוא יודע כשהציב את התנאי שיתלו אותו אם אינו דובר אמת. אם אפשר להימצא מאה קילומטר מתחת למטרה, שם הוא נמצא. סמואל קלמנס הגיש עוד שתי סקיצות; האחת עסקה בצדדים מגוחכים של השפה הגרמנית, האחרת בראיונות. כל אחד מכיר את התכונות המצחיקות של השפה הגרמנית. אפילו על הפעלים המתפצלים בלבד היה מי שצחק עד להתפקע. וכמה מצחיק שמשתמשים בשלוש מלות יידוע: der, die, das! לא? מארק טוויין מאיר בשנינות את הדקדוק הגרמני. משעשע מאוד, באמת. עמים אחרים הם כל כך מצחיקים. אצל הגרמנים האשה, Weib, היא ממין סתמי, ועוד הרבה דברים (...)

"המתנתי לסמואל קלמנס ביציאה. אמרתי לו כמה מלים בכוונה טובה. 'קלמנס, ידידי הקשיש', אמרתי לו, 'איני רוצה להעליב אותך, אבל שיקרת בצורה נבזית כשהכרזת על עצמך כטוב שבמקריאי מארק טוויין. הונאה כזאת יכולה להצליח רק בפני חסרי דעת או בפני אנשים מעודנים. בחר לך מקצוע אחר. למה שלא תצחצח נעליים? לעולם לא ארשה לך לשוב ולהקריא. אם

אשמע שאתה עומד להקריא באיזה מקום, אבוא לשם. אני מביע באוזניך כבר עתה את צערי על הפגיעות שהרופא המשטרתי יגלה על גופך לאחר מעשה. אני מעריך שיכללו אובדן עין אחת, כמה שיניים עקורות ושתיים-שלוש צלעות שבורות.

"אחר כך לחצנו ידיים והלכנו איש-איש לדרכו. אני חושב שהבין את הרמז".

"השיחה" היא, כמובן, פרי דמיונו של הרצל; גם לא ידוע אם השניים החליפו דברים כשלוש שנים אחר כך, בווינה. הרצל הכיר, כמובן, את יצירותיו של מרק טוויין. בראיון עם הדוכס הגדול מבאדן, פרידריך הראשון, באפריל 1896, הזכיר הרצל את הצעתו ליום עבודה בן שבע שעות, רעיון שהדוכס הגדול הטיל ספק בתועלתו, וסיפר לו כיצד נאלץ טום סוייר לצבוע כעונש את הגדר ביום ראשון אחר הצהריים וכיצד הפיק מזה רווח: "טום אינו מספר לחבריו שהוא חייב לצבוע את הגדר (זכרוננו של הרצל הטעה אותו כשדיבר על הגדר של אביו של טום, במקום על הגדר של דודתו פולי) אלא אומר להם שמותר להם לצבוע אותה. ואז כולם מבקשים לעזור לו"; הדוכס הגדול הגיב על הדברים באומרו: "נחמד מאוד".

לעומת זאת, אין רמז לכך שהרצל קרא את ספרו של מארק טוויין "תמימים בחוץ לארץ", שהופיע ב-1869, ולכן אין לדעת איך היה מגיב על תיאורי ארץ-ישראל כ"שוממה ומכוערת, משמימה, חסרת תקווה, שבורת לב", המחזיקה בכתר הארץ בעלת הנוף המדכדך ביותר, ואינה שייכת לעולם החולין, אלא מקודשת לשירה ולמסורת ("מסע תענוגות בארץ הקודש", תירגם עודד פלד).

הרצל, צריך לומר, הכיר מקצת מהספרות האמריקאית, אך לא ציין את ההגירה לארצות הברית כמודל לתוכנית הגירה גדולה של יהודים מאירופה לארץ-ישראל. הוא גם לא מזכיר את ההגירה היהודית לארצות הברית כחלופה, או כמתחרה, לתוכנית שלו. מצד אחר, לא ידוע אם מארק טוויין קרא פיליטונים של הרצל, משהו מ"הסיפורים הפילוסופיים" שלו, או את הספר "מדינת היהודים", שראה אור בפברואר 1896. בכל מקרה, הוא שמע על הקונגרס הציוני הראשון שהתכנס בבאזל בסוף אוגוסט 1897 (בטעות כתב שנערך בברן) והסכים עם הרעיון של הרצל שצריך ללכד את היהודים בתנועה פוליטית. ואולם, הוא התנגד להעברת יהודי אירופה לארץ-ישראל. אדרבה, צריך למנוע מעשה נמהר כזה.

בתגובה על מאמר שכתב מארק טוויין ב-1898, שדן בתסיסה הפוליטית באוסטריה, התלונן עורך דין יהודי-אמריקאי על שהסופר הנכבד לא ציין כי יהודי אוסטריה לא נטלו חלק במהומות, וגם שמתוך "16 הגזעים" החיים באימפריה האוסטרו-הונגרית, רק היהודים אינם מאורגנים במפלגה פוליטית משלהם. כיצד מסביר מארק טוויין, הוא שאל, שלמרות נאמנותם האזרחית, היהודים נתונים ללעג ולרדיפות? האם רק בורות וקנאות הן הסיבה לכך?

מארק טוויין מצא במכתב הזדמנות לתת ביטוי - ללא דעות קדומות כלשהן, הצהיר - לסיבות לדעתו לאנטישמיות באירופה. שורשיה אינם נעוצים בדת הנוצרית, שהרי היא קדמה לנצרות, אלא בקנאה בתכונות הסגוליות של היהודים: קשר משפחתי עמוק, סולידריות, יושר והצלחה בעסקים. וכן, אף שהיהודים הם אזרחים טובים ומועילים, מתייחסים אליהם כאל זרים, שונאים אותם ורודפים אותם, משום שהם מצליחים ואי אפשר להתחרות בהצלחתם.

כלפי היהודים טען שהם אינם מנצלים את הזכויות הפוליטיות שקיבלו כדי להתארגן לכוח פוליטי; ולפעמים - כמו בארצות הברית - שלא כמו האירים, הם מעלימים את זהותם. על היהודים להתארגן כלובי פוליטי ולא לפזר את קולם בין מפלגות שונות. באופטימיות ללא סייג כתב כי ברוב ארצות הברית שוררים תנאים נוחים למאבק כזה. עוד הוסיף שתרומת היהודים לאנושות רבה בהרבה משיעורם באוכלוסיה.

גם הרצל מנה לפעמים את תרומתם של היהודים לחברה האירופית ולתרבותה, אבל הוא סבר שאינם צריכים "להידחף", ואין סיכוי למפלגה פוליטית יהודית באוסטריה, או בארץ אחרת, מאחר שהמאמצים של היהודים להשתלב ולהתערות בחברה האירופית נידונו לכישלון, שכן היהודים תמיד ייחשבו כזרים. באוסטריה, כתב, "לא יעמדו בפני אימת האספסוף הווינאי ויסגירו את היהודים", ומכל ארצות אירופה "יגרשו אותנו (...)" וירצחו אותנו בארצות שנימלט אליהן".

לעומת זאת, במארק טוויין עורר הרעיון הציוני לרכז את יהודי אירופה בארץ-ישראל, עם ממשלה משלהם, חלחלה אמיתית. הוא שמע, כתב, כי התוכנית הזאת התקבלה בהתלהבות על ידי צירי הקונגרס, שבאו ממקומות שונים, והעיר על כך: "אני איני הסולטן, ואיני מתנגד; ואולם, רצוי למנוע מכל בעלי המוחות המבריקים בעולם להתרכז בארץ חופשית אחת. נכון יהיה למנוע את הדבר. לא טוב יהיה שהגזע הזה יגלה מה כוחו. אילו ידעו הסוסים מה כוחם, לא היה לנו על מי לרכוב".

אילו קרא הרצל את המאמר הזה, אפשר לשער שלא היה נהנה מן ההומור של מארק טוויין, ואולי אף מוצא בו נעימה אנטישמית במסווה פילושמי, וגם אם לא היה שובר כמה מצלעותיו, ודאי שלא היה לוחץ את ידו של מר קלמנס המפורסם.